

SPORDA ŞİDDET VE ALT-KÜLTÜR

Nefise BULGU

Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu
Sporda Toplumsal Araştırmalar Grubu (STOAG)

ÖZET

Sporda alt-kültürler, erkeklik kimliğini kültürleyen yapılanmalardır. Spor-güç ilişkisini şiddetle; şiddeti kimlikle, kimliği erkeklikle sınırlayan bu yazı, sporun toplumsaldan soyutlanamayacağı görüşüne dayandırılmıştır. Belirtilen ilişkiler; kültür, alt-kültür, habitus, hegemonik erkeklik anahtar sözcükleri çerçevesinde, sporu toplumsal işaretler taşıyan bir gösterge niteliğinde ele almakta. Bunun yanında, bir olgu tarihsel sürecinden bağımsız düşünülmemeyeceği için, bir noktaya kadar betisel (figurational) sosyoloji çizgisinden, ama bütünsel bir açıklama yerine, kültürel özellikleri dikkate alan, farklılığa, çeşitliliğe prim veren bir akış çizgisini izlemiştir.

Anahtar Sözcükler: Şiddet, Kültür, Alt-kültür, Habitus, Hegemonik erkeklik

VIOLENCE AND SUB-CULTURE IN SPORT

ABSTRACT

Violence is a masculine sub-culture which teaches male values to both athletes and fans. This study, which restricts the relationship between sport and power with violence, violence with identity and identity with masculinity, is based on the argument that sport cannot be isolated from the society. Mentioned relationships consider the sport as an indicator having communal signs within the framework of the keywords of culture, sub-culture, habitus and hegemonic masculinity. On the other side, since any phenomenon cannot be considered independently from the historical process, this study followed a course which takes cultural characteristics into account and follows the figurational sociology line up to a point, avoiding a total explanation and stressing the variety and differences.

Key Words: Violence, Culture, Sub-culture, Habitus, Hegemonic masculinity.

Geliş tarihi : 18.09.2006
Yayına kabul tarihi : 25.09.2006

**“Tahakküm edenler,
tahakküm yoluyla tahakküme
uğramaktalar”**

V. Wolf

GİRİŞ

Sosyoloji, sporu son 60 yıldır bir toplumsal olgu olarak inceleme alanına alsa da, arkeolojik buluntular ve yazılı belgeler, ilk toplumlardan beri sporun önemli bir etkinlik olduğunu göstermekte. Girit’te, genç erkek ve kadın figürlerini bir boğanın üzerinden atlarken gösteren duvar resimleri eğlence; Meksika rölyeflerinde, Aztekler’in, güneş ve ayın doğuşunu futbol oyunuyla ritüel kutlamaya dönüştürmeleri, kutsallık yönünü işaret eder sporun. Oyunda kaybedenin boyunun vurulabildiği (Blake, 1996) durumlar ise, sporun şiddetle ilişkisini ve şiddetin de kültürel içeriğini yansıtır.

Sporla fair-play’in, kuralların uygulandığı dönem olarak akademik söylemlerde Antik Yunan yüceltilir. Günümüzde ulaşılacak istenen spor anlayışını, ideal spor uygulamalarını temsil eder Antik Yunan (Mechikoff ve Estes, 2002). Aslında bu dönemde, oyunlar sırasında, sporcuların birbirine günümüze oranla daha sert şiddet uyguladıkları, izleyicilerin taşkınlıklarının görevlilerce kontrol altında tutulduğu belirtilse de (Dunning, 1990); sporcuların, yarışlarda şehir devletlerini temsil etmelerinden ötürü, soylu savaşçılar statüsüne yerleştirilmeleri, aşırı şiddetlerine toplumun prim verdiğini düşündür-

mekte. Sporcuların şehir halkında kolektif kimlik duygusunu yüceltmesi, diğer şehir devletlerine, yani “ötekilere” karşı kimliği/aidiyeti spor aracılığıyla gerçekleştirmesi, şiddetin onaylanmasının tarihsel örneklerini karşımıza çıkarması açısından önemli. Günümüz profesyonelleşmesine ve taraftarlığına yabancı sayılmayan spor-güç-şiddet ilişkisine bir gönderme de aynı zamanda. Şiddetin oyunlarda ve izleyenlerde bu yoğunluğuna karşın, Antik Yunan, sporda ulaşılacak istenen bir dönem, Roma oyunları ise barbarlığa geri dönüşü temsil eder. Çoğu ölümle sonuçlanan gladyatör gösterileri ya da araba yarışları sonrasında şiddet eylemlerinin sokaklara taşması; ekmek ve sirk siyasetini izleyen imparatorların (Dunning, 1990; Mechikoff ve Estes, 2002), karnavallar ve arenalardaki şiddeti, yönetimin gücünü sembolize etmesi ve özellikle günlük sorunlardan halkı uzaklaştırması nedeniyle “emniyet subabı” olarak desteklemeleri, şiddetin arka planının tarihsel ama bir yanıyla, günümüze gönderme yapan, spor-güç-şiddet ilişkisine de dikkat çeker.

SPOR-GÜÇ İLİŞKİSİ

Neden toplumsal ilginin odak noktasıdır spor etkinlikleri? Şiddetin sporla birlikteliği neden diğer alanlara göre daha az yadırganır? Doğadaki tüm canlılar bedensel etkinlikleriyle gündelik yaşamını sürdürme becerisine karşın, insan, bedenini amaçları doğrultusunda eğiterek, günümüz uygarlığının temellerini

oluşturmuştur. Atletizmden boksa, yüzmeden eskime, modern spor ilk insanların varlık savaşımında bulur köklerini. Foucault (2003a)'nın insan bedeninin tarihsel süreçte politikalar tarafından ihtiyaçlara göre biçimlendirildiği görüşünü izleyerek; toplumsal bedenlere, günlük yaşam düzeninin değişimleri sürecinde, yeni işlevler yüklenmesinin, beden politik söylemlerdeki önemine işaret ettiğini; bununla bağlantılı olarak da bedensel aktivitelere toplumsal görev ve anlamlar verilerek, sporun, toplumsal kurum haline dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Kurumlar, toplum ideolojisini öğretme, dolayısıyla kuşaklara aktarmada araçtır bilindiği gibi. Spor kurumunun günümüzde; eğitim kurumunun bir parçası olarak toplumsal değerleri iletmesi yanında, ayrıca, bireyin kendi bedenini kontrol ve disipline edebilmesi, takım (birlik) ruhu kazandırması, başarıya yönlendirmesi gibi toplumsal yaşam düzenini öğretecek biçimde bireyi donanımlı hale getirmeyi üstlendiği de anlaşılmaktadır. Bedenle ilgili, egzersiz, cimnastik vb. bedensel etkinliklerle iktidar, aslında beden üzerindeki egemenliğini sürdürerek (Foucault, 2003b) sisteme uygun bireyleri yetiştirmeyi hedeflemekte ve toplumsal ideolojiyi yaymada da sporu kullanmaktadır. ABD'de, okul bütçelerinde spora, diğer etkinliklerden daha fazla pay ayrılmasını, rekabet üzerine kurulu Amerikan toplumsal sisteminde, sporun; başarı yönelimli, yarışmacı bireyler yetiştirilmesindeki önemine bağlayabiliriz. Mücade-

le ve rekabet sporun olmazsa olmaz değerleridir. Şiddetle sporun ilişkisi, şiddetin sporda normalleşmesi işte bu noktada çakışmakta. Rekabet ve mücadele şiddeti yasallaştıran bir ortam, bir alan yaratır sporda. Bunlar aynı zamanda erkeklik değerlerini de tanımlamaktadır. Şiddet ve erkeklik toplumsal değerlere gönderme yapan, bu nedenle gücünü toplumdan alan iki kavram olarak karşımıza çıkmakta. Sporda güç ve şiddeti, bu bağlamda birbiriyle ilişkili kültürel anlamlar içeren birer gösterge olarak alıyoruz. Ayrıca; toplumdaki farklılıkların, çatışmanın, eşit olmayan güç ilişkilerinin sporda yansımalarını da görmezden gelmiyoruz. Güç kavramı ise, salt siyasi etkinlik, siyasi örgütlenme ile sınırlandırılmaz. Ekonomiden ataerkil sisteme, kapitalist sistemdeki sınıfsal yapıdan siyasi elitlere, bir toplumsal düzen biçimini içerir güç kavramı. Sporun mükemmel değerleri, toplumsal/bireysel standartları ve masum keyifleri tanımlayan bir yanı olduğu gerçeğini unutmadan; onun toplumsal güç ile sıkı bağlarının siyaset olmadan var olamayacağını, özellikle son zamanlardaki boykotlar ve grup baskılarıyla bir kez daha hatırlamaktayız. Sporda güç ilişkileri hem sivil toplum hem de devlet üzerinden yapılandırılır. Sivil toplum, gönüllü kurum ve kuruluşlar, günlük yaşantıyı (ekonomik, politik, kültürel açıdan) düzenleyen informel toplumsal ilişkiler ağıdır. Bu ilişkiler ağı devletin yasaları ve yargılama yetkisi içinde işletilir.

Modern sporun, sivil toplumun yayıl-

masıyla ortaya çıktığı (Hargreaves, 1998), İngiliz spor formunun imparatorluğa bağlı ülkelerde ve kıta Avrupa'sında yayıldığı 20. yüzyıl; İngiliz imparatorluğunun kültürünü dayatma biçimi olarak da nitelenen bir dönem. Bu gelişme; (a) milliyetçiliği yoğun biçimde ortaya çıkarır ve (b) küreselleşmenin hızlanmasına yol açar. Özellikle milliyetçilik, etnik ulus devletleri ve geleneklerin keşfedildiği bu dönemde, spor önemli bir güç kazanma aracıdır artık. Batı ve batılı olmayanlar arasındaki rekabet yanında, Batı kendi içinde de geleneksel sporlarıyla egemenlik kurma mücadelesine girişmiştir. Bu süreçte, Batı sporu diğer ülkeleri egemenliğine almış (Maguire, 1994; 2001) olmasına karşın, aslında Batının da kendi içinde güç kurma çabası, çekilmesi, sporda güç ayağının kültürel, ekonomik ve siyasetle bağlantısının önemli göstergesidir. Örneğin, Danimarka ve İsveç cimnastiğini yayma politikaları, Avrupa ayağının küresel pazarda kültürel güç dengelerinin öncülüğünü yaparken, Kuzey Amerika da, 20 ve 30'larda beyzbol, basketbol, buz hokeyi ve voleybol ile sporda egemenlik yarışında yerini alır. Artık sporda yarışan biçim, imaj kısaca ideolojik egemenlik mücadelesidir. 1920'den 1960'a Batı tüm oyun festival, organizasyonlarıyla, ideolojik anlamda, derin kültür ve yapıları kendi dışına taşımıştır (Maguire, 1994; 2001). Bununla birlikte, gelişmelere, Batı dışından direncin, ülkelerin ekonomik, kültürel gücü ile ilişkili (Hargreaves,

2002) olduğuna Japonya geçerli bir örnektir. Beyzbol -Batı sporu- Japonya'da kendi geleneksel oyunlarından çok daha yaygınlaşmıştır. Burada dikkat çekici nokta, Japonların, beyzbola, tıpkı geleneksel sporlarında olduğu gibi, kendi toplumsal değerlerini öğretmede/güçlendirmede görev yükleyerek (Chiba, Ebihara ve Morino, 2001), batı sporunu yerel kültür dokusuna işlemesidir.

Spor gösterilerine, çağdaş kültürel, toplumsal, politik ve ekonomik anlamlar yüklenmesini, spor ve güç ilişkisi açısından olimpiyatlarda da açıkça görmekteyiz. Örneğin 1936 Berlin Olimpiyatları güçlü milliyetçi sembol ve ideolojiyi sergilerken, 1984 Los Angeles Olimpiyatları yeni pazar ekonomisi modelinin habercisi olarak nitelenir. Kellner'ın belirttiği gibi, gösteriler, medya kültürü aracılığıyla çağdaş toplumun temel değerlerini iletirken, spor da, kutlamalarıyla, ticarileşmesiyle ve medyadaki gösterileriyle hakim değerlerin, ürünlerin ve birleşmelerin ittifakı içinde yer alarak (Tomlinson, 2002), küreselleşme sürecinde salt siyasi değil, ekonomik güç ilişkilerinin de odak noktası haline gelmiştir. Küreselleşmede çok uluslu şirketlerin gücünün ve rolünün özel ve kamu alanında büyük oranda artarak kapitalizmin gelişip yayılmasına olanak tanıdığını biliyoruz. Sporun ticarileşmesi büyük oranda televizyon ağıyla dünyada yaygın ve etkili hale gelmiş. Küresel spor ise, Batı kaynaklı bir Amerikan önderliğinde, sürdürülmek-

te (Hargreaves, 2002; Maguire, 2005; Tomlinson, 2002). Kısaca; küresel sporun Amerikanlaşması, sporda küreselleşmenin ekonomik, politik ve kültürel güçlerle yakın ilişkisinin göstergesi. Küresel spor, milli kimlik ve milliyetçiliği büyüten aktivitelere yardımcı olabilmekte; statükoya, devlet milliyetçisine yada devlete karşı milliyetçi tepkileri beslemesine fırsat tanımaktadır (Hargreaves, 2002; Maguire ve Tuck, 2005). Özellikle şiddet eylemlerinin, ırkçılıktan, gençlik eylemlerine, yükselen ivmesini bu gelişmeler temellendirmiştir. Bunun yanında, batı dışında kalan bir çok ülkede, küreselleşmenin Batı karşıtlığı yarattığını, milliyetçiliği güçlendirdiğini, biliyoruz. Dünyanın büyük bir “köy”e dönmediğini, Batı kökenli sporların, Batı’ya karşı tepki göstermede kullanılmasından da anlaşılabilir. Meksika ve Dominik, iki Batı dışından ülke; beyzbolu, Amerika’nın ekonomik ve kültürel egemenliğinden hoşnutsuzluklarını dile getirdikleri bir alan olarak her fırsatta kullanmışlar, beyzbol sahalarından Amerikan karşıtlıklarını açığa vurmuşlardır (Hargreaves, 2002). Küreselleşmeyle, benzer dünyalar yaratılacağı, çeşitliliğin azaltılacağı görüşü, toplumların kimliklerini koruma direnciyle çelişmekte (Dyreson, 2003), “küçük köy”lerin, evrenselden öte kendi değerlerine, yani yerele yaslanmaları öne çıkmaktadır.

Günümüz dünyasında, birey “yereli” yani kendisini keşfinde ortak bir kültüre

gereksinim duyar. Paylaşılan mitler, anılar, gelenekler ortak kültürü yaratırken bireyin kendisini bulduğu gördüğü yeri de belirler (Smith, 2002). Etnik mitolojiler ve semboller ortak mirası restore ederek, “bizim” ve “ötekinin” sınırını çizer. Ulus inşasında önceki kuşaklara sembollerin aktarımı, kimliğin bir kültüre ve millete bağlanmasına, dayanışma, aidiyet kazanmasına yol açar. İnsanların Anderssen’in “hayali cemaatler” olarak tanımladığı (Hobsbawm, 2006) birlikteliğe olan gereksinimleri bu dünyada bir yer bulma, kendini bir topluluk içinde tanıma (Smith, 2004), biz ve öteki karşıtlığına böylece dayanak bulma ve güçlenme isteğinden kaynaklanmakta. Millet ve milli kimliğin yapıları birbiriyle ilişkili etnik, kültürel, bölgesel, ekonomik ve yasal siyasi öğelerle (Smith, 2004) bir bellek oluşturmaya yol açar. Milli kimliğin değerleri bu ortak bellekte yer alarak, üyelerine kültürlenir. Bourdieu’nun “habitus” terimine, bu noktada dayanarak, milletlerin “biz”, “onlar” karşıtlığına temel oluşturan ayrımları yarattığını söyleyebiliyoruz. Habitus, kimliklerin oluşumunda, bilinçaltında, bireyin farkına varmadan toplumuna özgü davranış, duygu, zevk vb. renkleri edindirir ve dolayısıyla bireyi de tanımlayıcıdır aynı zamanda (Bourdieu, 2002). Uzun uygarlık süreci sonunda birey ve ulus kimlikleri birbirine nasıl bağlanıp, kolektif kimlik haline gelir? Sporda milliyetçilik, neredeyse bir milli mücadele biçimine dönüştürüldüyse; milletleri yada devletleri temsil eden

sporcular (Antik Yunan'da site devletlerinin sporcularını hatırlatan bir gelişme), hayali cemaatlerin esas temsilcileri olarak sahnede yer alıyorsa (Hobsbawm, 2006); sporda şiddet eylemlerinde milliyetçi kimliğin, spor-güç ilişkisi düzleminde dikkate alınması kaçınılmaz. Elias (Elias, 2002; Elias ve Dunning, 1986)'ın "betisel sosyoloji" yaklaşımı; uygarlaşma sürecinde davranışları kurallara bağlanan, modernleşen ve gittikçe sıkıcı hale gelen bir toplumda, bireyin yaşantısına renk ve anlam katabilecek bir etkinlik olarak sporun, eski dönemlerdeki özüne uygun bir rekreasyonel etkinlik olarak yeniden sahneye çıkarıldığını vurgular. Neydi eski dönemlerdeki özü sporun? Şiddet. Mücadele sporlarındaki saldırganlık, savaş taklidi yada dövüş oyunu biçiminde şiddeti merkezi bir yerde tutan, kent sokaklarında bölgesel kurallara göre oynanan, dışsal hiç bir kontrol mekanizmasının olmadığı bazen binlerce kişinin izlediği bu oyunlar üst düzeyde şiddete açıktı (Elias ve Dunning, 1986). Şiddet kullanımının tek merkezde (parlamentar sistem) toplandığı sistem, sporun da örgütlenip kurallarının belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte sporda şiddetin erkek kimliğini besleyen ve yeniden üreten özelliği bu kurallar içinde de varlığını sürdürür. Dunning ve Maguire (1996), 19. yüzyılda okullarda oyunların modernleşmesi ile oyuncuların yoğun şiddet eylemleri kurallara bağlanabileceği şehir-endüstriyel ulus-devletin ortaya çıktığı başlangıç dönemindekine

benzer bir toplumun ataerkil özelliklerini yansıttığını söylerler. Şiddet düzenlenmiş bile olsa, cinsiyetler arasındaki güç dengesi erkekten yanadır (Elias ve Dunning, 1986) ve erkek aristokrat toplumsal gruplardan orta-sınıf elitlere, toplumsal güç, dereceli bir değişime uğrar. İngiltere'de 18. yy.'da hem parlamenter sistemin hem de sporun örgütlenmesi, bu güç yapısındaki dönüşümün, bireylerin toplumsal habitusunda da benzer dönüşümlere yol açan gelişmeleri gösterir (Maugiore, 1994). Sporda şiddet kullanımının, özünde erkek kimliğini tanımladığını ve kültürel bir olguya (ataerkil yapı) bağlanarak toplumdan güç aldığını Leicester okulu makro boyutta, Elias'ın betisel (figurational) sosyoloji kuramına dayanarak (Dunning, 2002; Dunning ve Maguire, 1996), futbol temelli şiddetin, erkeklik göstergesi olduğunu savunmuştur. Toplumsal gelişmelerde Avrupa'da toplumsal sınıflar arasında dereceli olarak davranışların ve yaşamın uygarlaştırılmasına karşın, Dunning'e göre bu değerler işçi sınıfına sızmadığı/ulaşmadığı için, alt işçi sınıfının yabancılışmasıyla şiddet davranışını yassallaştıran özel bir alt-kültür oluşturulmuştur. İşçi-sınıfının alt-kültürü de erkeklik üzerine odaklanmıştır. Sokaklarda kavga ve saldırıyı öğrenerek toplumsallaşan işçi sınıfından genç erkekler kimlik göstergesini, futbolda maço erkek tarzı saldırılarla şiddet biçiminde ortaya koymaktadırlar (Dunning, 2002; Dunning, Murphy ve Waddington, 1991). Tarihsel

köklere inen bu hegemonik erkeklik değerlerinin -erkek şiddetinin- sporcudan izleyiciye onay bulması, onun doğallaşmasında ve tabii sürdürülmesinde önemlidir, diyebiliriz. Taraftar açısından takımının oyuncularının sertliğini onaylamak ise; bir takımı ve onun şiddet eylemlerini destekleyerek diğer takıma karşı olduğunu ortaya koymak demektir (Finn, 1999). Güney Amerika ve Avrupa'da taraftar şiddeti incelendiğinde futbola ilişkili olarak, genç işçi sınıfından erkeklerin şiddet eylemleri Dunning'i destekler görünmesine karşın, sosyopolitik etkenler, özellikle ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet de şiddet eyleminde önemli etkenlerden sayılmaktadır (Ward, 2002). Ayrıca, 1980'lerle birlikte alt işçisınıfı dışından grupların da şiddet eylemlerine katılması (Dunning, 2000; Guilianotti, 1999a, b) sporda şiddetin yukarıda belirtilen etkenlerle birlikte ekonomik ve siyasi yönelimlerin de katkısıyla ciddi bir toplumsal sorun haline geldiğini göstermektedir. Gençlik hareketlerinden, siyasi çizginin yeni sağa kayan politikalarına, ekonomik bunalımlara, etkilerin spora, özellikle futbola yansması, bu alana özel değişik yaklaşımları gündeme getirmiştir. İki büyük savaş, genellikle sanatçıları ve gençliği etkisine alan başkaldıran insan profilini karşımıza çıkarır. Savaşın yıkımlarıyla karamsarlığa itilen, ellili yılların kuşağı, kapitalist sistemin tüketim nesnesi konumuna düşüren gelişmelere, soğuk savaşın kutuplaştırdığı bir dünyaya tepkilerini, geleneklere

karşı çıkan saldırgan bir tutumla belirtir. Toplumsal sistemin bir yaşam biçimi dayattığını düşünenler, daha çok da şiddette konu olan genç kuşaklar alternatif bir yaşam biçimi olarak alt-gruplarla kendilerini tanımlama yolunu seçmişlerdir. Şiddeti tarihsel süreçte, davranışların düzenlenmesini ve bunun toplumsal dönüşümünü sporla ilişki kurarak açıklayan Leicester Okulu da dahil, tüm araştırma yaklaşımları, dolayısıyla şiddet analizlerini gençlik kesimi ve işçi sınıfı üzerinden yapmışlardır. 1960'larla özellikle İngiltere'de artış eğilimi gösteren taraftar şiddetinin, medyanın ilgi alanına girmesiyle moral panik havasına büründürüldüğü, yönetimlerin yasal düzenlemelerine şiddet eylemleri nedeniyle dayanak bulmaları (Merrill, 1986), İngiliz akademisyenlerini futbol şiddetini araştırmaya yöneltmiştir.

Futbol Şiddetine Yaklaşımlar: Araştırmalarını **Marksist** çerçeveye dayandıran Ian Taylor (1970), II. Dünya Savaşı sonrası, kulüplerin topluluk özelliğini yitirip, ticari niteliğinin öne çıkarılmasıyla değişen spor yapısının futbol hooliganizmine yol açtığını, işçi sınıfının yabancılaşmasında oyunun ticarileşmesinin önemli payı olduğunu vurgulamıştır (Marsh, Fox, Carnibella, McCann ve Marsh, 1996). **Kültürel çalışmalar** grubu ise, futbolda şiddeti gençlik alt-kültürleriyle ilişkilendirerek açıklar. Clark ve Hall (Hebdige, 2005), gençlik alt-kültürlerini; işçi sınıfından genç erkeklere işçi sı-

nı üyesi olmanın ikinci sınıfı ima etmesi, yetişkinlere boyun eğme gibi, yaşamlarındaki temel çatışmaları çözmelerinde yardımcı olduğunu savunmuşlardır. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan, Teddy Boys, Mods ve Rockers, Skinhead, yakın zamanlarda Glamrock, Punk, House vb. çeşitli gençlik alt-kültürleri, futbol taraftarlarının da değişen niteliğini yansıtmakta. Clark (Hebdige, 2005), "skinhead" in, işçi sınıfını temsil eden jeans ve botlarıyla, kendine güvenen, sert ve ırkçı tutumlarıyla geleneksel işçi sınıfı davranışını taklit ettiklerini ve bu sembolik tavırlarla bir şiddet topluluğu oluşturduklarını belirtir. Mod'lar ise, tersine işçi sınıfı değerlerinden kaçacak biçimde, yukarı mobilitayla birleştirilen şık görünümü, diğerlerinden farklı olarak kolektif toplumsal kimliği çözmeye uğraşan bir topluluktur. Bununla birlikte, hepsinin takımı destekleme biçimleri önceki taraftarların davranış kalıplarından farklı değildir. Clark (Hebdige, 2005), artık, oyuncuların birbirine uyguladığı şiddetin (oyun içi şiddetin), izleyicilere taşındığını ve taraftar grupları arasında bölgenin kazanılması, kaybedilmesi savaşına dönüştüğünü belirtmekte. Bu görüş, futbol gençlik alt-kültürü bağlamında, şiddete geniş bir sosyolojik perspektif kazandırması (Hebdige, 2005; Marsh ve ark., 1996) nedeniyle, araştırmalarda yaygın kabul bulmaktadır. Peter Marsh (**etnojenik yaklaşım**) ise tribünlerdeki şiddetin sembolik ve kurallı olduğunu, kuralların saldırganlığın belli sınırlar içinde sergi-

lenmesini garantilediğini düşünmektedir. Saldırganlığı, yıkıcılığı önleyen bir subap, erkeklik meziyetlerini gösteren ritüeller olarak aldığı ve şiddeti zararsız bir etkinlik saydığı için eleştirilen Marsh, daha sonraları, şiddetin içerik değiştirdiğini kabul eder (Marsh ve ark., 1996). **Leicester Okulu**, futbol holiganizmi araştırmalarını betisel (figurational) sosyoloji kuramına dayandırarak, makro boyutta (Dunning, 1990, 2000; Elias, 2002), holiganizme tarihsel ve değişim açısından yaklaşır. Ayrıca, holiganların durumlarını analiz ederek, holigan davranışının ne anlama geldiğini ortaya çıkarmayı hedefler. Onları toplumsal yapıya özellikle sınıf sistemi içine yerleştirerek toplumun geneli içindeki gruplar ile aralarındaki ilişkinin dinamiklerini araştırırlar (Dunning, 2000). Leicester Okulu'na yöneltilen eleştiriler; Batı kaynaklı bir uygarlaşma modelinin, batı dışında kalan ülkelere kapsamadığı (Dyreson, 2003; Evans ve Rowe, 2002; Giulianotti, 2005), futbol şiddetinin sınıfsal olarak salt alt-işçi sınıfına bağlanamayacağı (Armstrong ve Harris, 1991; Giulianotti, 2005) ve tüm ülkelerdeki işçi gruplarının İngiliz holigan özelliği göstermediği (Marsh ve ark., 1996) üzerinedir. Tipik holigan; eğitimsiz, işsiz, kesimden gelen, prestij ve statüyü kavgayla, maço özellikleriyle sağlayan gruplar olsa da, Leicester Okulu'nun holiganların sınıfsal yapısı üzerinden şiddet yaklaşımlarında; toplumların spora katılımlarını, seçtikleri spor dallarını, toplumsal yapıların özelliklerini dikkate al-

mamaları yaklaşımlarının önemli zayıf noktaları sayılmakta. Betisel (figüratif) sosyoloji kuramının, Avrupa merkezli uygarlaşma yaklaşımı, eksikliklerine karşın, Elias'ın, Bourdieu'nun kültürel çevrede temellenen habitus kavramına dayandırdığı bir toplumsal dönüşümün, kolektif kimliklerin, sporda şiddete yönelmesini anlamada yararlı olduğunu düşünüyorum. Ayrıca habitus kavramı, kanımca, kültürel özü içinde, ataerki sistemle bağlantılı erkeklik kimliğini kültürlemede de açıklayıcı bir anahtar. **Antropolojik** yaklaşımın temsilcileri, Armstrong ve Harris (1991), Sheffield United taraftarları ile yaptıkları mikro boyutta, derinlemesine araştırmalarda, holiganların çeşitli rol ve kimlikleri yapılandırarak, bunları yeniden ürettiklerini göstermişlerdir. Giulianotti (1991) ise, İskoç futbol takımı taraftarlarının davranışlarını belli kültürel ve tarihsel güçlere dayandırdığı (**etnografik yaklaşım**) araştırmaları sonucunda, şiddet eylemlerini içinde ortaya çıkan durumla ilişkili olarak (casual) değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Armstrong ve Hobbs (1999) ile Giulianotti (1999b) ayrıca, şiddet eylemlerinin yönetimler, güvenlik güçleri ve özellikle medyanın gösterdiği oranda yaygın ve tehlikeli olmadığını, olayların olduğundan farklı yansıtılarak, kamuoyunda politik düzenlemelere zemin hazırlandığı görüşündeler. Dunning, Murphy ve Williams (1991) ile Dunning (2000), antropolojik yaklaşımı zengin verilerine karşı, araştırma alanlarının kısıtlılığı (tek bir ta-

kımın taraftarı) ve tarihsel köklerinin zayıflığı ve dolayısıyla günümüzle sınırlandığı için eleştirirken; antropolojik yaklaşım da makro düzeyde çalışmaların, holiganların ortaya nasıl çıktığını (Armstrong ve Harris, 1991) açıklamakta yetersiz kaldığını öne sürerek Leicester okulu eleştirir. Bu yaklaşımlar bize, taraftar şiddetini açıklamada tek bir yaklaşıma bağlanmadan öte, spor alt-kültürleri çerçevesinde, toplumların yapılarının, konjonktürel gelişmelerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta.

SPOR ALT-KÜLTÜRÜ, KİMLİK VE ŞİDDET

Sporcu Alt-Kültürü ve Şiddet: Sporda şiddetin bir yönüyle, toplumsal cinsiyet ideolojisi ve erkeklik kültürünü anlamaktan geçtiğini (Lance, 2005) kabul ediyorsak, sporda şiddetin açıklanmasında, kültürel boyutun, bölgesel özelliklerin, sınıf, ırk, cinsiyet ayrımının dikkate alınması ve modernist çözümlere temkinli yaklaşılması önemli. Elias (Maguire, 2005) ulusların habitusunu "uyuyan bellek" olarak tanımlıyor. Bireysel özellik yanında, toplumsal olarak bireyin diğer grup üyeleriyle paylaştığı kişisel özelliklerinin tümüdür uyuyan bellek (Maguire, 2005). Bu çerçeveden kolektif kimlikler, bireyle ilişkili habitus kodları yada davranış kalıplarıyla tanımlanabilir. Bireyler bir grubun habitusuna dayanır. Athen (Lance, 2005)'in şiddet kuramı; grupların değerleri, kültürel tanım ve

normları, egemen düzenleri, motivasyonları ve ilişkilerine bağlı olarak farklı değerleri öğretir görüşünü temel alır. Grup yapısı, bu görüşe göre, şiddete olan yatkınlığı ve derecesini belirler. Önemli şiddet eylemleri durumla (grup değerleri, beceri, normlar) ilişkili olarak ortaya çıkar, kısaca durumun bir ürünüdür şiddet. Bu yaklaşımın arka planında sembolik etkileşim yatmaktadır. Toplumsal öğrenmede, erkek ayrıcalığının yeniden üretilmek için kullanıldığı yer, yukarıda da belirtildiği gibi, modern sporlardır. Messner (Lance, 2005), genç oyuncuların sporda kadınlardan farklı sportif yetenek gösterilerine koyulur ve şiddetten hoşlanmasalar da oyunun sınırları içinde şiddeti yasal ve doğal bulurlar diyerek, sporun erkekler için aslında bize bir şiddet alt-kültürü de oluşturabildiğini hatırlatır. Bloom ve Smith (1996), yaptıkları araştırmalarda, hokeydeki şiddetin diğer toplumsal alanlara yayıldığını görmüşler. Bu nedenle, hokey oyuncuları ile hokey oyuncusu olmayanlar arasında, hokey alanı dışında kavga etmeyi onaylama konusunda yaptıkları bir karşılaştırmada, şiddeti onaylama konusunda, hokey oyuncularının diğer gruba göre daha fazla eğilimli olduğu anlaşılmış. Spor alt-kültüründe o spor dalına özgü norm ve değerlerin etkileşim içinde öğrenildiği, yani toplumsallaşma sürecinde kimlik edinmede önemli rol oynadığı bilinmektedir. Grup üyeleri değerleri öğrenir, yeni roller alır ve böylece grubun politika ve sembolleri öğrenilerek yeni kimlikler olu-

şur (Donnelly ve Young, 1988). Profesyonel hokeyin meslek alt-kültüründe şiddet davranışını destekleyen norm ve değerlerinin benimsenmesi, oyuncuların kavga etme ve ceza alma ve oyun dışında barlarda, toplumsal alanlarda şiddet davranışı sergilemeleri (Bloom ve Smith, 1996), hokey grubunun tanımlayıcı özellikleridir. Grup üyelerinin şiddeti kültürel norm olarak içselleştirmesiyle kimlikler biçimlenir (Weiss, 2001) ve şiddet, sporcuların grup kimliğini güçlendiren önemli bir alt-kültür etmeni haline gelir. Bir diğer gruba bağlanma etmeni de, bireylerin kendilerini objektif olarak değerlendirmek ve aynı zamanda üstünlüklerini, özelliklerini ortaya çıkarma isteğidir (Bilgin, 1994). Sporun bireyin performansını sayılabilir kılma özelliği (birincilik, 5 metre yüksek atlama, 3 sayı yapma vb.) nedeniyle semboller açık, sunum herkes tarafından anlaşılır olduğundan spor, katılan kişinin kimliğini güçlendirici (Weiss, 2001) kendini değerlendireci bir işleve sahiptir. Onun açık ve anlaşılabilir özelliği, bireyin farkedilip, kendisini değerlendirmesine fırsat vermektedir. Bu nedenle hokey, ragbi, futbol vb. mesleki spor alt-kültürleri, toplumsallaşma sürecinde, grubun öz değerlerini benimseyenlerin kimliğinin inşasına katkıda bulunmakta, onu biçimlendirici etkileşimi yaratmaktadır. Sporda başarıya ulaşmada karşı tarafa şiddet uygulama öğrenilen bir davranıştır diye belirtmiştik ama çevreden destek bulunduğu sürece, bu davranış yeniden üretilmekte ve de

yasallaşmakta. Genç buz hokeycileri ve Amerikan futbol oyuncularını üzerine yapılan araştırmalarda; antrenörlerin, arkadaşların ve toplulukların şiddet beklentilerinden ötürü, şiddet normatif bir davranış biçimine dönüşmüştür (Messner, 1992). Hokey oyuncularını belirli şiddet davranışlarını geleneksel erkeklik değeri olarak öğrenerek (toplumsallaşma) dövüşü hokey kültürünün geleneksel elementi, güçlülük işareti saymaktalar. Bu kültürlenme, toplumun (izleyici/taftar) beklentisiyle örtüşünce, şiddetin hokey özelinde ama genel anlamda sporda doğallaştırılması kaçınılmaz. Şiddet alt-kültürüyle neredeyse özdeşleşmiş bir spor dalı olan hokeyin, Kuzey Amerika'da Rus, İsveç, Finlandiya ve eski Çekoslovak oyuncularından çok daha sert oynandığı belirtilmekte. Öyle ki, şiddet üst düzey buz hokeyi oyuncularını arasında başvurulan bir beceri niteliği haline gelmiş. Kazanmak için gerekmeseyse de, oyun sırasında, çevresi ve izleyici, oyuncularından bir şekilde dövüşmesini bekliyor (Weinstein, Smith ve Wiesenthal, 1995). Sporun, alt-kültür, özellikle bir mesleki alt-kültür özelliği, yaşanan toplumun beklentileriyle uyuyor görüldüğü gibi. Şiddet oyun içi bir element olsa da derecesi ve beklentiler, onun toplumsal yanına atıf yapıyor. Meslek alt-kültürü olarak, sporda şiddetin spor dalına özel alt-kültür özelliklerinin bulunması, bunları sporcuların öğrenmesi, sembolik etkileşim yoluyla, grup-içi ilişkiyle bağlantılı bir süreç. Toplumsal öğrenme de diyebi-

leceğimiz bu etkileşim/süreç, kimliği inşa etmekte ve ayrıca grup yapısı hakkında da ip uçları vermekte. Mitlerin tanrı-insan, iyi-kötü gibi zıtlıklar/uzaklıklar üzerine kurulu yapısı ideolojik anlamlar yüklerken (Barthes, 1990), alt-kültürlerdeki biz-öteki zıtlığı/uzaklığı da kimliği oluşturmada grup yapısına anlamlar yüklemektedir.

Kimlik ve Şiddet: Spor -sirasında mitlerin nesnesi konumuna indirgense de – kendini yenileyen ve güçlenen kimlikler inşa ederek, ideolojik düzeni sürdürmekte etken. Milli-etnik kimlik, erkeklik kimliği, izleyici/taftar yada katılımcı/sporcu kimlikleri, sporda şiddetle örtüşen bir anlam ifade etmekte. Kimlik-şiddet-spor; spor alt-kültürünü temellendiren elementlerden. Bireyin toplumsal varlık olarak ilk yaşadığı çevre ve toplumda kendini onaylatması, kimliğinin tanınmasıyla olası, bunu biliyoruz. Evren varolduğundan beri, insan-doğa ve insan-insan çatışması süregelmekte, bilinen diğer bir gerçek. Varlığı onaylatmaya yönelik çatışma araçlarından biri şiddet, ayrıca da bu amaçla kullanıldığında yasal bir araç olarak düşünülmemekte. Sanat, bu araçların içinde diğer en bildik ve tabii kabul göreni de. Sanat ve spor her ikisi farklı düzlemlerde de olsa kimliğin dışı vurumunda birer araçtır ve eylemleriyle birer söz, birer mesaj iletirler. Şiddetin kültürel mesajını nasıl okuyabiliriz? Güney Amerika yerlilerinin yetişkinliğe giriş ritleri (Clastres, 1992),

bizim destanlarımızda, Dede Korkut öykülerinde erkeklige adım atmada, güç, kahramanlık gösterileri, bireye toplumsal normları ve kuralları öğreten şiddetin yoğun kullanıldığı ritüellerdir. Şiddet kullanımını bu iki örnekte kimlik edinmede yasal bir araç olarak kullanılırken toplumdandan onay alındığına ve en önemlisi özünde şiddetin erkek kimliğini tanımlarken, kültürel bir olguya bağlandığına işaret etmesidir. Küreselleşmenin, değişik boyutlarda çeşitliliğe yol açtığını milli ve etnik kimliklerin güçlenmesinden ve spor sahalarındaki gösterilerden anlayabilmekteyiz daha önce değinildiği gibi. Kültür sıradan günlük davranış kalıplarına anlam ve değerler yükleyerek hem bir yaşam biçimi anlatır öğretir hem de kuşaklara aktarır ve bireyin toplumsal deneyimini temellendirir (Williams, 1993). Deneyimin edinilme sürecinde içinde yaşadığımız kültürün gizli/açık anlam ve değerlerinin açıklamasını da yapar. Anlam ve değerlerin, ardlarında ise ideolojik mesajlar konumlanmıştır. Kültürel çalışmalar grubunun, bu kodların toplumsal yaşamı sınıflandırıp, anlaşılabilir ve anlamlı hale getirdiği görüşünden (Hedige, 2005), ideolojik işlevi üstlenen çeşitli araçların toplumsal belleği oluşturmada, kolektiflik duygusunu güçlendirmede kullanıldığını yeniden hatırlıyoruz. Mitlerin her aracı, nesneyi yaşamı anlamlandırmada kullanarak ideolojik yapıyı kurup, güçlendirdiğini biliyoruz (Barthes, 1990). Ritüeller, ayinler, mitler, oyunlar, öyküler toplumsal bellek oluştu-

ran ve bunu bireye aktaran ideolojik araçlardandır ve günümüz dünyasında spor tüm gösterenleriyle bize ideolojik bir öze sahip olduğunu öyküleriyle (Dyreson, 2003) dile getirmektedir. Güney Amerika'da yerlilerin toplumla dışsallık ilişkisi çerçevesinde, varolan kural ve normlar aracılığıyla toplumun kendini yeniden üretmesini ritüellerle, mitlerle gerçekleştirmesi (Claster, 1992) gibi, spor da, kolektiflik duygusunu güçlendiren bir ortama olanak hazırlayarak, kültürel kimliğin edinilme ve dışavurumunda, kısaca yeniden üretiminde ritüel işlev üstlenmiştir. Sporun, şiddet de dahil eylemleri, araçları, mekanları, kısaca tüm okunmaları, Dyreson (2003)'un deyimiyile "öykü anlatması", ideolojik anlamlarla yüklüdür. Durkheim'in "toplumsal belleği", Bourdieu'nun "habitusu", Elias'ın "uyuyan belleği", bireyin bireysel kimliğini kendinden bağımsız dışsal bir toplumsal çevrede edinildiğini söylemekte. Habitus'un esnek değişkenliğini Bourdieu (2002) vurgulamış olsa da, kimliğin belirli bir gelenek çevresinde edinildiği bu alanda çalışanlar tarafından genel kabul görmektedir. Bu gelenek içinde şiddet hangi ideolojik anlamları, değerleri sembolize etmektedir? Sporun kimlikle ilişkisinin bir yüzü şiddet. Sporun insanlık tarihiyle iç içe geçmiş serüveninde, insan-doğa, insan-insan arasındaki savaşım uygarlığın temellerini oluştururken, şiddet ve spor varlık gösteriminde de bir araç demiştik. Doğada, kendi cinsiyelle bu yoğunlukta iletişim, dayanışma

yanında, savaştan, egemenlik kuran bir canlı bulunmuyor. Sporun ilk insanlarda yaşamsal beden etkinlikleri, topluluk/devlet yaşamına geçişte savaş, statü edinme aracı olarak kullanımı (Mechikoff ve Estes, 2002) mitolojilerde, destanlarda, örneğin, Homeros'un İlyada'sında karşımıza çıkar. Bildiğimiz gibi, ilk insanların yaşamsal önemdeki aktiviteleri güçlüğünün de simgesiydi şüphesiz. İnsanlığın geçirdiği evrelerde bedenini iyi kullanabilen, gücünü doğaya, diğer canlılarla birlikte kendi türüne de gösterenler ancak yaşamda kalma şansını yakalayabilmiş ve üstünlüğünü kurmuştur. Şiddetin çağdaş dünyada kontrollü etkenlik biçiminde karşımıza çıkmasında, bu geçmiş ve kökleri dikkate alınmakta. Şiddet kullanımına, uygarlık sürecinde merkezi bir kurumda toplanarak kurallara bağlanmış saldırganlık dürtülerinin, kontrollü ve denetimli spor alanında açığa vurulabilmesine olanak/izin verilmiştir yaklaşımı (Elias, 2002); şiddetin yasal adresinin, çağdaşlaşan toplumlarda spor alanlarına kaydığına işaret eder. Böylece, saldırgan dürtülerin toplumsal onayla yönlendirildiği bir etkinlik olarak karşımıza çıkarılır spor. Şiddetin insanın köklerinde bulunduğunu öne süreren biyolojik yaklaşımla çakışır Elias'ın betisel (figurational) sosyolojisindeki spor-şiddet ilişkisi. Kondrad Lorenz (Bakker, Whiting ve Van der Brug, 1990) için saldırganlık, doğuştan, doğal ve hatta gerekli bir güdüdür. Düşmanlık eğilimlerini bir noktaya toplamasından ötürü

yararlı bile bulmaktadır onu. Sporda saldırganlığın; hoşnutsuzluğu, düşmanlıkları kanalize edebilen "güvenlik subabı" işlevinin temelinde de bu biyolojik yaklaşım seçilir. Spor ve şiddet; biyolojik anlamda -insan bedeni özelinde- evrensel, kullanılan araçlar ve mesajlar açısından ise toplumlara özel yani kültürel kılan özelliğinin bir bakıma açıklamasıdır da bu ikilinin gelişimi. Dolayısıyla, evrensel boyutuna karşın, şiddetin kimler tarafından ve ne için uygulandığı araştırması, bizi toplumlara özel bir şiddet değerlendirmesine yönlendirmektedir. Yukarıda söylediklerimizi toparlarsak; şiddet toplumsal belleğe, o toplumun mitleri, destanları, sanat yapıtları aracılığıyla yerleşmektedir ve şiddeti biçimlendiren değerler, kültürel mirasla ilişkilidir.

Etnik kimliklerin yitirme endişesine karşı, varlığı hatırlatma girişimlerinin farklı siyasal, kültürel platformlardan, spor sahalarına çekilmesine; Sidney'de Bad Blue Boys adlı 16-21 yaşlarındaki Hırvat gençlerin, Hırvat alt-kültürünü holligan uygulamalarıyla spor sahalarında sergilemelerini örnek gösterebiliriz (Hughson, 1998). Toplumsal direnme biçimi olarak sahaları seçen bu gençlerin taraftarlık adına yaptıkları eylemlerde, "ötekilere" ilettikleri mesaj, varlığın onaylanması ve sürdürülmesi içeriğini taşımaktadır. Sporda şiddetle bağlantılı taraftar kimliği, milli kimlik etiketi altında ırkçılık biçiminde de karşımıza çıkabilmekte. Sporda şiddet-güç ilişkisi, 1970'lerde başlayan konser salonlarına

ve özellikle futbol sahalarına taşan ırkçı eylemler genelde ırkçı şiddet eylemlerinin bir yansıması olarak kendini gösterir. İzleyici şiddeti genel ekonomik ve siyasal konjonktürden bağımsız değildir. Futbolda ırkçılık olgusunun 1970'lerin sonu, 1980'lerin başında ilk ortaya çıkıp hızla yayılması ve ırkçı davranışın artışı, sağ kanat hareketlerinin futbolu temelde kendine yandaş/militan toplamak için kullanmaya yeltenmesiyle ilgilidir. Siyah oyuncuların 1970'lerde futbolda ortaya çıkmalarıyla, ırkçı şarkılar ve sataşmalar, doğrudan incitmeye, aşağılamaya yöneldi ve futbolda gittikçe yaygın hale gelmeye başladı (Back ve Solomos, 1999). Sporda ırkçı politikalar salt futbola sınırlı değil. Yakın zamanlarda 2000 Wimbledon Tenis turnuvasında, ilk siyah kadın tenisçi Venus Williams'ın tek bayanlarda şampiyonluğu, elit, beyaz, heteroseksüel, 19. yüzyıl İngiliz ataerkil (Vincent, 2004) yapısına bir saldırı olarak nitelenir. Tarihsel ve kültürel pratiklerde, tenisin beyaz orta-sınıf sporu olarak kalacağı görüşü, beyaz izleyiciler arasında yaygın. Chris Evert, Anna Kournikova, Maria Sharapova gibi orta sınıfın standartlarını oluşturan beyaz kadın tenisçiler, ırkçı kadınlığın imajını geliştiren (Douglas, 2005) örnekler olarak sunulmasına karşılık, sporculuklarından öte fiziksel görünümleri öne çıkarıldığı için, beyaz kadın için de bir cinsiyet ayrımıyla karşılaşmaktayız. Siyah kadın tenisçiler Serena ve Venus Williams'ın başarılarından duyulan genel rahatsızlık, özellikle med-

ya söylemleriyle yansıtılır. Medya, Afrika kökenli siyah kadınların bedenlerinin aşırı gücü üzerine geliştirdiği söylemlerle, onların başarılarını biyolojik ırksal özelliğe indirger (Vincent, 2004). ırkçı politikaların arka planında, beyaz, elit, heteroseksüel erkek gücünün varlığının yattığını biliyoruz. ırkçılık, sınıfsal farklılık ve cinsiyet ayrımı gibi toplumun egemen değerlerini gelecek kuşaklara aktaran spor; ritüelleriyle özellikle toplumun egemen değerlerini yeniden üreterek belki de toplumdaki anlayışın değişmesini bir ölçüde yavaşlatıyor yada engelliyor da diyebiliriz. Foley (1990)'in bir Amerikan kasabasında lise futbolu üzerine yaptığı çalışma; futbol ritüellerinin toplumsal statüyü, toplumsal mobilitayı korumaya yönelik olduğuna, hiyerarşik yapının korunmasına, toplumsal cinsiyet ve toplumsal sınıf özelliklerinin yeniden üretilmesine katkı sağladığına değinmektedir. Bu araştırma; yerel örgütlü sporun, Amerika'da hala arkaik özellikte tutucu bir güç olmayı sürdürdüğünü göstererek, "sporun toplumdaki anlayışın değişmesini bir ölçüde yavaşlatıyor yada engelliyor" görüşüne destek vermekte.

Erkeklik kültürü'nün milliyetçilik bağlamında, taraftar şiddetinde karşımıza çıktığı ve taraftarlık merkezinde, milliyetçilik ve erkeklik yapısının yeniden üretilmesine de (King, 1995), İstanbul'da Manchester United ve Galatasaray takımları arasında oyun öncesi çıkan olay-

larda tanık olunmuştur. İstanbul'daki olay şiddetin, toplumsal pratikleri vurgulamasıyla önem kazanmıştır. King (1995), tarihsel perspektiften, Manchester United takımı taraftarlarının şiddet eylemlerini; milliyetçi erkeklik bilincinin, Türk devletinin ve bazı Türk vatandaşlarının politik konumlarının ve ideolojik koşulların tetiklediğini açıklar. Taraftar şiddeti, yukarıda belirtilen erkek/milliyetçi özünü korumasına karşın, konjonktürel gelişmeler taraftar profilinin değişiminde ve eylemlerin şekillenmesinde etkindir. Dunning (2000) 80'li yıllara gelindiğinde şiddet eylemlerinde niteliksiz işçiler yanında, nitelikli işçilerin de (erkek işçiler), 60 ve 70'lere oranla arttığını ve bunların işçi sınıfından gelen "skinhead" tarzını benimseyen bir taraftar grubu oluşturduğunu belirtmektedir. Nitelikli işçi sınıfından gelen "skinhead"ler, görünüşte orta sınıfa uyum sağlamış bir futbol "casual"u (şiddet eylemlerinin durumla ilişkili ortaya çıkması) olarak adlandırılmaktadır. Giulianotti (1999b)'nin İskoç taraftar özelliğiyle ve Merkel (1999)'in Alman taraftarlarının karnaval eylemleriyle çakışan bir kesimdir bu futbol "casual"ları. Bu araştırmacılar özellikle de Giulianotti, taraftar eylemlerini gençlik alt-kültürüne bağlanan "futbol casual"la, yeni bir holi-gan kuşağının oluştuğunu, tüketim, zevkleri ve giyimleriyle (ünlü markaları kullanma) bunların üst-işçi sınıfından geldiklerini açıklar. Şiddet, "casual"larda erkek kimliğini öne çıkarmada yine araç olmayı sürdürürken, Tartan Army grubu

ise, şiddete başvurmadan erkek kimliğini geliştirmeyi yeğlemektedir (Giulianotti, 1999b). Taraftarlar arasındaki bu farklılıklar, post-modern kimliklerin futbol taraftarlığında "yeni-kabile" (neo-tribal) toplumsal ilişkisini ortaya çıkarmakta Giulianotti (2005)'ye göre. Post-modern habitus'un çok daha esnek olduğu spor tüketimindeki çeşitlilikten de anlaşılacaktır. Eklektik post-modern kültür, taraftarın küresel spor mallarını tüketmesine medya aracılığıyla fırsat veriyor. Yeni taraftar kimliği, bu anlamda, bütünsel bir taraftar profili sergilemiyor. Aynı taraftar grubu içindeki, farklı tarzlar ve görüşleri, rekabetleri, post-modern alt-kültürde, "yeni kabilelerin" varlığının işaretleri olarak alır (Giulianotti, 2005). Giulianotti'nin post-modern alt-kültürlerde işaret ettiği yeni kabile oluşumlarını izleyerek, Manchester United kulübünün taraftarları arasındaki güç çekişmesi (King, 2000); Ülkemizde Bursaspor taraftarları (Kayaoğlu, 2004) arasındaki alt-grupların sıradan taraftarlardan takımla özdeş olma, maço değerlere ve şiddete eğilim açısından farklılıkları, mikro araştırmaların önemine dikkat çekmesi açısından önemli. Manchester United kulübünün işçi sınıfından uzaklaştırıldığını eleştiren taraftarlarla, yeni uygulamaya onay verenler arasındaki bölünmelere rağmen, bu erkekler arasında, kültürü anlama ve paylaşım alanı olarak bir alt-kültür özelliğini hala koruduğunu belirtir King (2000).

Son olarak; taraftar alt-kültürleri ve

profillerinin ülkelerin toplumsal yapısını yansıtmalarına; Dunning'e yöneltilen eleştirileri doğrular nitelikte, şiddet araştırmalarından bazı örneklerle destek vermek istiyorum. Kuzey Amerika'da, spor taraftarları, genelde eğitilmiş orta-sınıftan gelen kadınlardır. Toronto Maple Leafs hokey takımının örneğin taraftarlarının %45'i kadındır ve hokey bu ülkede futboldan daha fazla yaygındır. Futbola ilgili şiddet ise, düşük düzeyde olup, genelde kutlamaya yönelik eylemlerdir. Ayrıca, takım taraftarlığı güçlü bir alt-kültür oluşturmaz (Roberts ve Benjamin, 2000). Taraftar şiddeti de dolayısıyla toplumsal sorun niteliğine dönüşmemiştir.

Amerika'da da örneğin, İngiltere benzeri futbol taraftarlığından söz edilmese de, şiddete toplum, sporcu ve taraftar arasındaki yabancılaşma neden olmaktadır (Young, 1991). Almanya'da ise, futbol holiganları mesleklerinde, işlerinde beklentilerine yanıt alamayan, başarılı olamayan orta-sınıftan gençlerden oluşmaktadır (Pilz, 1996). Amerikan toplumunu tanımlayan, yarışmacı sistem içinde aradığını bulamayan, kendini güçsüz hisseden bireye spor alanının, başkasının yerine geçme deneyimi yaşatarak, güç duygusu kazandırması (Young, 1991) yanında, yoğun din, ırk, etnisite gibi ayrımların çatışması da ayrıca spor da yansımalarını bulurken (Young, 2002), Alman gençleri kendilerine dayatılan yaşamın dışında, yaşamlarına renk katmak ve heyecan amacıyla şiddete

yönelmektedir (Pilz, 1996). Buna karşılık, İtalyan (Roversi, 1991; Roversi ve Balestri, 2000) ve İspanyol (Spaaj ve Vinas, 2005), "ultras"ları, siyasi kimlikleriyle taraftarlıklarını vurgulamışlardır. Bu benzerliklere karşın, İtalyan "ultras"ları çoğunluk nitelikli işçi sınıfından ve öğrenci kesiminden gelirken, İspanyol "ultras"ları belirgin bir sınıfı temsil etmez. Arjantin'de de benzer biçimde, taraftarların, toplumsal muhalefeti temsil eden eylemleri, futbol sahalarında, diktatörlük rejimine karşı özellikle militarist bir gösteri şekline dönüşmüş ve sahalar her fırsatta siyasi arenaya çevrilmiştir (Alabarces, 1999).

Toplumların kültürel özellikleri, siyasi yapıları ve ekonomik gelişmişlikleri taraftar profilini belirlemede etkindir ve dolayısıyla farklılık da bu nedenle yaratılmış olsa da, Avrupa ve Güney Amerika'da taraftar profilinin genç, işçi sınıfından beyaz erkeklerden oluştuğunu, Yunanistan (Courakis, 1998) ve Fransa (Marsh ve ark., 1996)'nın, nitelikli/niteliksiz işçi sınıfından gelen genç erkeklerin taraftar eylemlerinin, erkeklik gösterisine yönelik olmasına da gönderme yaparak söyleyebiliriz.

Bu farklı/benzer özelliklere karşın, alt-kültür araştırmalarının (mikro boyutta) bize çizdiği yeni bir taraftar profilinde; takımla organik bir bağ kurmayan taraftarların, son dönemlerde kendi içlerinde güç ve varlık mücadelesi (yeni kabile tutumu) verme eğiliminde oldukları göz-

lenmiştir. “Ultras”ların örneğın, takımları ile grup bağları çok zayıftır ve çatışmalar, rakip takımlardan öte, kendi kulüplerinin taraftarları arasında güç mücadelesi yada zıtlıklar nedeniyle çıkmaktadır (Roversi ve Balestri, 2000). Şiddet eylemlerinin özellikle futbol şiddetinin, polis kayıtlarında yüksek gösterilmesinin yada şiddet senaryolarının hazırlanmasının ardında, yeni sağın yükselen değerlerini toplumda yasal düzenlemelerle yerleştirme çabasına bağlayanlar (Armstrong ve Hobss, 1999; Giulianotti, 1999a; 1999b), örneğın; İskoç taraftarlarının eylemlerinin, çok küçük, organize olmamış genç erkeklerin eylemleri olduğu (casual) üzerinde dururlar. Eylemlerin niteliğindeki ve taraftar profilindeki değişimlere karşın, yönetimlerin, “moral panik” yaratarak, güvenlik güçleri ve medyanın desteğiyile, yeni yasal düzenlemelerine dayanak hazırlama ve iktidarın gücünü sağlamlaştırmada futbol şiddetini kullandıkları görüşüne, sporun tarihsel çizgisi izlenerek onay verebilmekteyiz. Özellikle polisin, şiddet olaylarını, diğer alanlardaki suç ve şiddetin daha yüksek olduğunu dikkate almadan, genelde sporda şiddet üzerinde odaklanarak ve medyaya malzeme yapacak biçimde abartılı önlemler alarak, politikacılar/yönetimlere destek verme uygulamaları (Armstrong ve Hobbs, 1999; Giulianotti, 1999a; 1999b; Merrill, 1986), sınıırım sporun güçle ilişkisini bize bir kez daha hatırlatmakta.

SONUÇ

Sporda alt-kültürel kimlik çerçevesinde şiddet uygulayanların, milliyetçi ve erkeklik kimliği üzerine odaklandıklarını söyleyebiliyoruz. Bourdieu ve Wacquant (2003)’a göre, erkek tahakkümü beden aracılığıyla zorlanmakta, toplumsallaştırma işlevi cinsel tahakküm bağınılarını giderek bedene doğru yöneltmektedir. Biyolojik kökenli bir toplumsal yapılanma da dolayısıyla biyolojiye yaslanarak meşrulaştırılmakta. “Tahakküm edenlerin, tahakküm yoluyla tahakküme uğrama”ları, simgesel şiddet bağlamında, Wolf (Bourdieu ve Wacquant, 2003)’un altını çizdiği, bir hegemonik erkeklik daha da önemlisi hiyerarşik bir erkeklik yapılanması. Sporda hegemonik erkekliğin inşasını açıklamada kullandığımızda ise; tüm oyunculardan sert erkeklik kültürünün özelliklerini göstermesini bekleyen toplum bakışı söz konusu olduğunda, simgesel ve fiziksel/bedensel bir üstünlük kurma, başarmak için, gücünü kullanma şeklinde anlaşılır. Dolayısıyla oyuncular arasında yasal olmayan şiddet davranışının tolare edilmesinin ardında (habitus kanadından) erkekliğin bedenle dışı vurumu yatmaktadır. Finn (1999)’e göre, futbolda oyuncuların sert erkek olma gerekliliği, oyun içindeki birbirine meydan okuyan, erkeklikle ilişkili. Connel (1998)’in deyimiyile, hegemonik erkeklik ve ataerkil şiddet arasındaki yakın ilişkide, fiziksel/ekonomik şiddet egemen konumdaki bir kültürel örüntüyü

destekler yada ideolojiler fiziksel gücü olanları onaylar.

Şiddetin evrenselliğine karşın, şiddet dilinin kültürel arka planı, çeşitliliği yadsınamaz. Toplumda geleneksel değerlerin içerik ve yoğunluğu ya da simgelere bağlılık derecesinde farklılık sergilemektedir şiddet davranışı. Buna ek olarak, toplumdaki güncel eğilimler, benzer değerlerin kültürel içerik ve şiddetini etkileyebilmektedir. İstanbul'da Nisan 2000 yılında, Galatasaray-Leeds United karşılaşması sonrasında, Türk bayrağına saygısızlık yaptığı gerekçesiyle bir İngiliz taraftarın (holiganın) ölümüyle sonuçlanan olayın görünen yüzü, bayrağa saygısızlık, tarihsel kökenlere inen "bayrağın kutsallığına", kültürel değere bir saldırı olarak nitelendirilmiştir. Olayda, geleneksel kimliği inşa eden değerlerle özdeşleşmiş şiddetin haklılaştırmasına dayandırılan bu noktayı, Batı'nın üstünlüğü mitine tepkiyle; küreselleşme karşısında, kültürel değerleri koruma ve onun ötesinde, siyasi konjonktürde yaygın milliyetçilik söylemleriyle özdeşleşmiş güçlü erkeklik göstergeleriyle ilişkilendirebiliriz. Dolayısıyla toplumumuzun ataerkil değerlere bağlılığı, onu koruma ve sürdürme isteği, gelişen toplumsal olayların da etkisiyle diğer toplumlardan ayrı bir konumda incelenmeyi gerektirmektedir. Destanlarımızda; kahraman, cesur, savaşçı özellikleri günümüzde hala arkaik erkeklik değerleri olarak yaşamaktadır. Erkeklik sembollerinin günümüzde belli

alanlarda ve topluluklarda geçerliğini koruması, bir çeşit modern-geleneksel karşıtlığını ortaya koymaktadır. Sahip olunan ayrıcalıklı erkeklik kalıp-yargılarını değiştirme girişimleri, ataerkil sistemin direnciyle karşılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet, bu nedenle toplumumuzda etkisini tüm gücüyle duyurmaktadır. Gazetelerde, erkek sporcuların haber ve fotoğraflarının kadın sporculardan daha fazla yer alması yanında, görüntülerin geleneksel erkek değerlerini yansıtmaması (Bulgu, 1997), beden eğitimi derslerinde toplumsal cinsiyetin kültürlenmesi (Koca, 2006), medyadan eğitime tüm kurumların toplumsal değerleri yeniden üretme işlevinin, uyuyan belleklere yerleştirilmesi olarak alınmalıdır.

Sonuçta, sporda şiddet tüm ülkelerin sorunu. Horak (1991), futbola yönelik şiddet çözümünde taraftar alt-kültürünü üç temel soruna odaklamıştır: a. İlk belirdiği 70'lerin başından beri alt-kültür olarak taraftarların stil, norm ve moral standartlarındaki temel değişimler, b. Taraftarın yaşadığı çevredeki değişimler ve taraftar üzerine bunların etkisi, c. Kuşaklar arasındaki değişimin yönü ve taraftar popülasyonu içinde kuşaklar arası farklar. Ayrıca, yine futbola özel taraftar şiddetini araştırmada; futbolun popülerliğinin derecesi ve medyanın futbol ve diğer sportif olayları sunuşu, taraftarın/izleyenlerin sosyo-kültürel özellikleri, polis önlemleri ve davranışları, toplumdaki etnik kimlikler, dinsel, bölgesel ay-

rımlar/çatışmalar, sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet normlarının önemi (Ward, 2002) özellikle vurgulanmakta ve polis, kulüpler, medya ile politikacılar ve siyasi kurumlara önemli roller yüklenmektedir (Horak, 1991). Makro çözümler dışında; son söz olarak, alt-kültürel etkileşimlerin araştırılmasında; şiddet alt-kültürünün toplumlara özgü yanı dışında, mikro düzeyde, aynı alt-kültür içindeki taraftar tanımlamaları da şiddet analizlerinde anahtar rol oynayabilir, düşüncesindeyim.

Yazışma Adresi (Corresponding Address)

Dr. Nefise BULGU

Hacettepe Üniversitesi

Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu

06800 Beytepe / ANKARA

e-posta: nbulgu@hacettepe.edu.tr

KAYNAKLAR

- Alabarces, P. (1999). Post-modern times: identities and violence in argentine football. In Armstrong G. & Giulianotti R. (Eds) **Football Cultures and Identities**. (pp. 77-85). Basingstoke: McMillan Press.
- Armstrong, G. & Harris, R. (1991). Football hooligans: theory and evidence. **Sociol Rev**, 39(33), 427-458.
- Armstrong, G. & Hobbs, D. (1999). Tackled from behind. In Giulianotti, R. Bonney N. & Hepworth M. (Eds). **Football, Violence and Social Identity**. (pp. 196-228). London: Routledge.
- Back, L.C. & Solomos, T.J. (1999). Beyond the racist/hooligan couplet: race, social theory and football culture. **Brit J Sociol**, 50(3), 419-442
- Bakker, F.C., Whiting, H.T.A. & van der Brug, H. (1990). **Sport Psychology Concepts and Application**. Chichester: John Wiley & Sons.
- Barthes, R. (1990). **Çağdaş Söylen**. Çev. T. Yücel. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**. İzmir: Ege Yayıncılık.
- Blake, A. (1996). **Body Language-The Meaning of Modern Sport**. London: Lawrence & Wishard.
- Bloom, A. G. & Smith, M. (1996). Hockey violence: A test of cultural spillover theory. **Sociol Sport J**, 13, 65-77.
- Bourdieu, P. (2002). **Distinction A Social Critique of the Judgement of Taste**. Translated by R. Nice. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, J.D. (2003). **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**. Çev. N. Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulgu, N. (1997). Spor kurumunda cinsiyet ayrımı: Haber fotoğraflarına yansıyan toplumsal değerler. **Spor Bilimleri Dergisi**, 8 (2), 26-37.
- Chiba, N., Ebihara, O. & Morino, S. (2001). Globalization, naturalization and identity **Int Rev Sociol Sport**, 36(2), 203-221.
- Clastres, P. (1992). **Vahşi Savaşının Mutsuzluğu**. Çev. A. Türker & M. Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R.W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**. Çev. C. Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Courakis, N. (1998). Football violence: Not only a British problem. **Eur J Crim Policy Res**, 6, 293-302.
- Donnelly, P. & Young, K. (1988). The construction and confirmation of identity in

- sport subcultures. **Sociol Sport J**, 5, 223-240
- Douglas, D. D. (2005). Venus, Serena, and the Women's Tennis Association: When and where "race" enters. **Sociol Sport J**, 22, 256-282.
- Dunning, E. (1990). Sociological reflections on sport violence and civilization. **Int Rev Sociol Sport J**, 25(1), 65-81.
- Dunning, E. (2000). Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon. **Eur J Crim Policy Res**, 8, 141-162.
- Dunning, E. (2002). Figurational contributions to the sociological study of sport. In Maguire J. & Young K. (Eds) **Theory, Sport and Society**. (pp. 239-266) JAI Elsevier Science Ltd.
- Dunning, E. & Maguire, J. (1996). Process-sociological notes on sport, gender relations and violence control. **Int Rev Sociol Sport J**, 31(3), 295-321.
- Dunning, E., Murphy, P. & Waddington, I. (1991). Anthropological versus sociological approaches to the study of soccer hooliganism: some critical notes. **Sociol Rev**, 39(33), 459-480.
- Dunning, E., Murphy, P. & Williams, J. (1991). Spectator violence at football matches: towards a sociological explanation. **Brit J Sociol**, 37(2), 221-244.
- Dyreson, M. (2003). Globalizing the nation-making process: Modern sport in world history. **Int J Hist Sport**, 20(1), 91-106.
- Elias, N. (2002). **Uygurlik Süreci**. C. I-II. Çev. E. Ateşman & E. Özbek). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. & Dunning, E. (1986). **Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process**. New York: Basil Blackwell.
- Evans, R. & Rowe, M. (2002). For club and country: Taking football disorder abroad. **Soccer and Society**, 3(1) 37-53.
- Finn, G.P. (1999). Football Violence: a Societal Psychological Perspective. In Giulianotti R., Bonney N. & Hepworth M. (Eds). **Football, Violence and Social Identity**. (pp.90-127). London: Routledge.
- Foucault, M. (2003a). **Delliliğin Tarihi**. Çev. H.U. Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2003b). **İktidarın Gözü**. Çev. I. Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foley, D. (1990). The great american football ritual: reproducing race, class, and gender inequality. **Sociol Sport J**, 7(111), 111-135.
- Giulianotti, R. (1991). Scotland's tartan army in Italy: The case for the carnivalesque. **Sociol Rev**, 39(33), 503-527.
- Giulianotti, R. (1999a). Taking liberties: Hibs casualties and Scottish law. In Giulianotti R., Bonney N. & Hepworth M. (Eds) **Football, Violence & Social Identity**. (pp.229-261) London: Routledge.
- Giulianotti, R. (1999b). Hooligans and carnival fans: Scottish football supporter cultures. In Armstrong G. & Giulianotti R. (Eds). **Football Cultures and Identities**. (pp.29-40) Basingstoke: McMillan Press.
- Giulianotti, R. (2005). **Sport a Critical Sociology**. Cambridge, MA: Polity press.
- Hargreaves, J. (1998). **Sport, Power and Culture**. London: Blakwell.
- Hargreaves, J. (2002). Globalisation Theory, Global Sport, and Nations and Nationalism. In Sugden J. & Tomlinson A. (Eds) **Power Games**. (pp. 25-43) London: Routledge.
- Hebdige, D. (2005). **Alt-Kültürler, Tarzın Anlamı**. Çev. S. Nişancı. İstanbul: Babil Yayınları.

- Hobsbawm, E.J. (2006). **Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik**. Çev. O Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Horak, R. (1991). Things change: Trends in Austrian football hooliganism from 1977-1990. **Sociol Rev**, 39(33), 531-548.
- Hughson, J. (1998). Soccer support and social identity-finding the "thirdspace". **Int Rev Sociol Sport J**, 33(4), 403-409.
- King, A. (1995). Outline of a practical theory of football violence. **J Sport Sociol**, 29(4), 635-651.
- King, A. (2000). Football fandom and post-national identity in the New Europe. **Brit J Sociol**, 51(3), 419-441.
- Kayaoğlu, A.G. (2004). Futbolda seyirci şiddeti: Sosyal psikolojinin katkıları ve sınırlılıkları. **Türk Psikoloji Yazıları**, 7 (13), 79-101.
- Koca, C. (2006). **Beden Eğitimi ve Spor Alanında Toplumsal ve Kültürel Yeniden Üretim**. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Lance, M.L. (2005). Violence in sport: A theoretical note. **Sociol Spectrum**, 25, 213-214.
- Maguire, J. (1994). Sport, identity politics and globalization: Diminishing contrasts and increasing varieties. **Sociol Sport J**, 11,398-427.
- Maguire, J. (2001). **Global Sport, Identities, Societies, Civilizations**. Polity.
- Maguire, J. (2005). **Power and Global Sport, Zones of Prestige, Emulation and Resistance**. London: Routledge.
- Maguire, J. & Tuck, J. (2005). National Identity, rugby union and the "Irish". **Irish J Sociol**, 14(1), 86-109.
- Marsh, P., Fox, K., Carnibella, G., McCann, J. & Marsh, J. (1996). **Football Violence in Europe: The Amsterdam Group**. Amsterdam.
- Mechikoff, R.A. & Estes, S.G. (2002). **A History and Philosophy of Sport and Physical Education From Ancient Civilization To The Modern World**. (Third Edition). Boston, MA: McGraw-Hill.
- Merkel, U. (1999). Football Identity and Youth Culture in Germany. In Armstrong G. & Giulianotti R. (Eds) **Football Cultures and Identities**. (pp.52-66). Basingstoke: McMillan Press.
- Merrill, J. M. (1986). The mythology of football hooliganism: A closer look at the British experience. **Int Rev Sociol Sport J**, 21(1), 1-19.
- Messner, M.A. (1992). **Power at Play Sports and the Problem of Masculinity**. Boston: Beacon Press.
- Pilz, G.A. (1996). Social factors influencing sport and violence: On the problem of football hooliganism in Germany. **Int Rev Sociol Sport J**, 31(1), 49-59.
- Roberts, J.V. & Benjamin, C.Y. (2000). Spectator violence in sports: A North American perspective. **Eur J Crim Policy Res**, 8, 163-181.
- Roversi, A. (1991). Football violence in Italy. **Int Rev Sociol Sport J**, 26(4),311-331.
- Roversi, A. & Balestri, C. (2000). Italian ultras today: Change or decline? **Eur J Crim Policy Res**, 8, 183-189.
- Spaaij, R., Vinas, C. (2005). Passion, politics and violence: A socio-historical analysis of Spanish ultras. **Soccer Soc**, 6(1), 79-96.
- Smith, A.D. (2002). **Ulusların Etnik Kökeni** Çev. S. Bayramoğlu.& H. Kendir. Ankara: Dost.
- Smith, A.D. (2004). **Milli Kimlik**. Çev. B.S. Şener. (3. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Tomlinson, A. (2002). Theorising spectacle

- beyond Debord. In Sugden J. & Tomlinson A. (Eds) **Power Games A Critical Sociology of Sport**. (pp. 44-60). London: Routledge.
- Vincent, J. (2004). Game, sex and match: The construction of gender in British newspaper of the 2000 coverage Wimbledon Championships. **Sociol Sport J**, 21, 435-456
- Ward, R. (2002). Fan violence social problem or moral panic. **Aggres Violent Beh**, 7, 453-475.
- Weinstein, M.D., Smith, M.D. & Wiesenthal, D.L. (1995). Masculinity and hockey violence. **Sex Roles**, 33(11-12), 831-847.
- Weiss, O. (2001). Identity reinforcement in sport. **Int Rev Sociol Sport J**, 36(4), 393-405.
- Williams, R. (1993). **Kültür**. Çev. E. Başer. İstanbul: İletişim.
- Young, K. (1991). Sport and collective violence. **Exerc Sport Sci Rev**, 19, 539-587
- Young, K. (2002). Standart deviations: An update on North American sports crowd disorder. **Sociol Sport J**, 19, 237-275.